

Geschiedenis van de Boermarken – website versie 10-07-2024

Dit verhaal is een wat gewijzigde versie van een presentatie op de bewonersavond van Historisch Gasteren op 19 september 2024 die werd afgesloten met een interview met Harm Reinders en Harm van Rhee, beiden volmachten (bestuurders) van de boermarke Gasteren.

Wat is een boermarke?

De meeste mensen kennen dat woord wel, en hebben daar misschien ook een beeld bij. Maar is dat een juist beeld? Misschien dat onderstaande korte geschiedenis van de boermarken daar nog een aanvulling op kan zijn.

‘Marke’ is de aanduiding voor de woon-, werk- en leefgebied van een gemeenschap dat is afgebakend (gemarkeerd) door bepaalde merktekens. Soms zijn dat natuurlijke grenzen zoals stroompjes, houtwallen of wegen, soms ook kunstmatige zoals palen of zwerfstenen. Het gebied van de marke omvat alle gronden binnen die grenzen, zowel de gemeenschappelijke als die in particulier bezit. Die gemeenschappelijk grond, die niet verdeeld was en niet in particulier bezit, wordt de boermarke genoemd. Alle mensen die in de marke een aandeel hadden, de zgn. markegenoten, vormden een gemeenschap die de ‘boerschap’, ook wel ‘buurschap’ werd genoemd.

Tot de buurschap behoorden niet alleen de boeren die een eigen boerderij met bijbehorende grond bezaten, maar ook bijvoorbeeld landarbeiders en handwerkslieden en zgn. meiers, die land pachtten van boeren voor eigen gebruik. Daarom gebruiken we hier de term buurschap om daarmee aan te geven dat ook niet-boeren daarvan deel uit maakten. Zij waren allen burens.

Niet iedereen had evenveel in te brengen in de buurschap. Hun invloed werd bepaald door het aandeel dat ze in de marke hadden. Dat aandeel werd uitgedrukt in ‘waardelen’.

De maatstaf voor wat een waardeel was is niet altijd en overal het zelfde geweest. Ik geef een voorbeeld uit 1666. In dat jaar werd door een landschapsresolutie de maatstaf voor een volle boer bepaald door het aantal paarden dat hij bezat. Vier paarden was een vol bedrijf en één waardeel waard. Twee paarden was dus een half waardeel waard. Ook andere bronnen van inkomsten, zoals timmeren en kleding maken, werden voor een of meer paarden gerekend.

De meeste markebewoners kregen dus, al naar gelang hun bezit of inkomsten, een bepaald aantal waardelen in de marke. Dat kon één of meerdere waardelen zijn maar ook een deel van een waardeel, bijvoorbeeld $\frac{1}{2}$ of een $\frac{1}{4}$. Het kleinst bekende waardeel in Drenthe was $\frac{1}{32}$.

De hoeveelheid waardelen bepaalde het aandeel in de rechten en plichten binnen de marke, maar zei dus ook iets over de machtspositie binnen de buurschap.

Zelfbestuur door willekeuren

De buurschap was vroeg in de middeleeuwen de kleinste bestuurlijk eenheid. Binnen de grenzen van het landrecht waren de bewoners van de marke autonoom (d.w.z. zelfstandig en met eigen zeggenschap). Zij maakten hun eigen regelingen die willekeuren genoemd werden. Die regelingen hadden niet alleen betrekking op het sociale leven (onder andere bij geboorte, huwelijk en dood), maar ook op het gebruik van de gemeenschappelijke gronden, de boermarke. Wie mocht waar op de heide plaggen steken? Wie mocht hoeveel bomen uit het bos kappen? Wie mocht hoeveel turf uit het veen steken? Zo regelden die willekeuren de rechten op de es en de hooilanden, de verbouw van de gewassen, en de rechten op het gebruik van het veld, d.w.z. de niet in cultuur gebrachte gronden binnen de marke. Zo was de hoeveelheid vee die een boer kon hebben afhankelijk van zijn aandeel in het groenland. Hij mocht zomers zoveel vee houden als in de winter gevoed kon worden met het hooi dat hij op grond van zijn aandeel mocht maaien. Ook de aanleg en het onderhoud van wegen en afwateringen, de visserij en de bezoldiging van de scheper (schaapherder) werd geregeld door de buurschap.

Uit de groep markebewoners met waardelen, de markegenoten, werden volmachten gekozen. Zij vormden als het ware het bestuur van de marke, die toezicht hielden op de uitvoering van de werkzaamheden. Zo bepaalden de volmachten bijvoorbeeld het moment waarop gezaaid en geoogst moest worden. Met de boerhoorn (zie foto) werden de boeren dan opgeroepen om aan hun verplichtingen te voldoen. Andere bevoegdheden van de volmachten waren bijvoorbeeld de verpachting van een beer of een bol (dekstier), de verhuur van jachtgronden, wegenverbetering, de bezoldiging van de scheper, de houtteelt, etc.

10-09-1931

GASTEREN

STIER AANGEKOCHT, (10 Sept.) — Dezer dagen werd door de volmachten der boermarkte **Gasteren** aangekocht de stier „Sjoerd”, van den heer L. de Haan te Hamsterland, Oldehove. Sjoerd is van prima afstamming.

De stier die geboren is 25 Dec. 1929 is opgenomen in het N.R.S. en aangekocht voor den prijs van f 375. Bij opbod werd hij onder de leden verkocht. Hoogste bieder werd de heer A. Thies die voor f 415 den stier in bruikleen ontving en hem gedurende een vol jaar voor een dekgeld van f 2 beschikbaar moet stellen, waarna het dier zijn eigendom wordt.

13-09-1862

Leest hier!

 TE HUUR: HET JAGTVELD van GASTEREN. Die genegen is te jagen, kan zich vervoegen bij de Volmagten van Gasteren; den geheelen jagttijd is **twee guldens**, per dag **25 cents**.

02-03-1876

DE MARKTGENOOTEN

VAN DE
ONGESCHEIDENE MARKTE TE GASTEREN

 worden **OPGEROEPEN** op **Zaterdag den 11den Maart**, 's middags 2 uur, ten huize van O. MELJERING te Gasteren, om te beraadslagen over het **bepoten der ongescheiden gronden**.

Namens Marktgenooten,
F. THIES.

08-05-1926

GASTEREN.

WEGENVERBETERING (7 Mei). De marktegenooten onzer plaats hebben krachtig de verbetering van wegen ter hand genomen. Achterom langs de woning van den heer Leupen is een straatweg gelegd, alsmede naar den Dorschakker, gezamenlijk tot een lengte van 700 M. De kosten hiervan hebben pl.m. f 3500 bedragen, welk bedrag wordt gekweten uit de opbrengst van de verhuring van het jachtrecht van dit jaar en voor zooveel noodig uit de opbrengst van komende jaren. In 't geheel zijn verbruikt pl.m. 142.000 steen en geen 240.000 steen, zooals onlangs een werd vermeld. De marktegenooten van hier uit toekomst, hebben den heer K. Veendijk, oud-gemeenteopzichter, onder wiens leiding de werken zijn uitgevoerd, als blijk van waardeering een prachtige wandelstok geschonken.

23-11-1876

DE MARKTGENOOTEN

VAN DE
ONGESCHEIDENE MARKTE TE GASTEREN

 worden **OPGEROEPEN** op **Zaterdag den 11den Maart**, 's middags 2 uur, ten huize van O. MELJERING te Gasteren, om te beraadslagen over het **bepoten der ongescheiden gronden**.

Namens Marktgenooten,
F. THIES.

Deze willekeuren behoefden niet de goedkeuring van een hogere bestuurslaag. Op buurschapsniveau hadden de bewoners van de marke het dus zelf voor het zeggen.

Het ontstaan van de marktegrenzen

Nog even terug in de tijd, naar het ontstaan van de eerste nederzettingen, vervolgens van de dorpen en markten.

Nog voor de middeleeuwen woonden gemeenschapjes, van soms maar enkele families, verspreid over het land. Ieder in z'n eigen gebiedje, zonder met andere van zulke gemeenschapjes in de buurt rekening te hoeven houden. De afbeelding op de volgende pagina geeft daar een aardig beeld van. Het is een reconstructie van de situatie van Gasteren rond 500 jaar v.Chr., met een toen nog halfopen landschap. Duidelijk zichtbaar zijn de raatakkers met hier en daar een boerderij. Sommige akkers liggen braak. Er waren toen nog te weinig koeien en schapen om de grond te bemesten. Daarom werden de akkers maar één of enkele jaren bebouwd en vervolgens braak gelegd om weer 'op krachten te komen'.

Deze, en ook de volgende afbeelding is gemaakt door kunstenaar Ulco Glimmerveen op basis van historisch onderzoek en beide zijn opgenomen in het boek 'Landschapsbiografie van de Drentsche Aa'.

Gasteren rond 500 v.Chr. als semipermanente nederzetting met raatakkers

Door de snelle bevolkingsgroei tussen 1100 en 1300 ontstonden nieuwe nederzettingen aan de rand van het Drents plateau. In die tijd ontstond de behoefte om meer gronden in cultuur te brengen en zo ontwikkelden de esdorpen zich. Vlakbij de dorpskern lag de es, waar akkerbouw bedreven werd, en wat verder weg, langs de diepjes, de made- en hooilanden. Deze waren (deels) in gemeenschappelijk gebruik en noodzakelijk voor het weiden van het vee en het binnenhalen van het hooi voor de winter. De niet gecultiveerde gronden zoals de heide, veen, bos en moeras, waren eveneens voor gemeenschappelijk gebruik.

Die ongecultiveerde gronden waren van het grootste belang voor de bedrijfsvoering. Voor de verbouw van granen (vooral rogge) op de essen was bijvoorbeeld een zware bemesting noodzakelijk. Het vee, runderen en later vooral schapen, dat die mest moest leveren, vond onvoldoende voedsel op de weilanden die privé bezit waren, zodat aanvullende weidegrond op de woeste gronden echt nodig was.

Gasteren rond 1650 als vroeg esdorp met 15 boerderijen, de es en de made- en hooilanden.

In die periode werd de noodzaak tot samenwerking en onderlinge afstemming binnen de buurschap steeds belangrijker en ontstonden de marken met hun afspraken en regelingen.

Geleidelijk werden bestaande essen uitgebreid en nieuwe werden aangelegd. Ook werd de ongecultiveerde grond rondom de dorpen steeds verder van het dorp gebruikt. De grondgebieden van de dorpen groeiden naar elkaar toe. Soms ontstonden conflicten over 'wat' van 'wie' was. Dat leidde ertoe dat de marken werden 'gesloten', dat wil zeggen

dat hun grenzen werden vastgesteld. Meestal in onderling overleg maar vaak genoeg ook na soms langdurige onderlinge conflicten daarover. De rechten op de resterende woeste gronden werden tussen de marken verdeeld.

De Franse tijd

In de Franse tijd, na 1800, ging de overheid zich met de landbouw bemoeien. Noodgedwongen, omdat met name door een Engelse blokkade de voedselvoorziening in Nederland in gevaar kwam. De overheidsbemoeienis leidde in 1810 tot een wet ter bevordering van de ontginning van woeste gronden. Aan de buurschappen werd opgedragen om binnen een bepaalde termijn te vergaderen over de verdeling van de gemeenschappelijke gronden (de boermarke) en deze als particulier bezit toe te wijzen aan de waardeelhouders. De overheid verwachtte daarvan dat gronden beter bewerkt en beheerd zouden worden en dus tot meer agrarische productie zou leiden.

Daarmee werd voorbij gegaan aan het feit dat de gemeenschappelijke heide noodzakelijk was voor de plaggenbemesting. Er kwam dan ook veel weerstand tegen deze maatregel. Zo lang er geen oplossing voor die mest was konden de boeren niets met de uitbreiding van hun bezit. De heidegronden bleven daarom meestal gezamenlijk bezit en de schaapskudde in handen van de buurschap.

Door druk van de overheid kwam pas na 1840 de verdeling mondjesmaat op gang. In Gasteren gebeurde dat in 1849. Er kwamen landmeters die, in samenspraak met de buurschap, de boermarke in keurige kavels verdeelde met ieder een kadastrummer. Het gekke is dat er van deze verdeling twee kaarten zijn. Ze lijken complementair. Wat op de ene niet verdeeld is, is dat op de andere wel. Mogelijk is de verdeling in twee fasen uitgevoerd.

Wat het verschil is tussen de twee kaarten is ook bij het Drents Archief niet bekend. Wat ze wel konden vertellen is dat het oppervlak van de totale marke (dus de gemeenschappelijke grond en de grond in particulier bezit samen) in 1832 (volgens de eerste kadastrale kaart) 904 ha besloeg. In 1849, na de verdeling, bedroeg het land op naam van de markegenoten 633 ha. M.a.w. 70% van de markegrond bleef nog in buurschap bezit.

Eén van de twee scheidingskaarten van de marke van Gasteren uit 1849. Onder is het Gastersche Diep duidelijk zichtbaar als begrenzing en links de rechte begrenzing met de marke van Oudemolen.

De verdelingen werd overigens vaak alleen op papier geregeld. In de praktijk duurde het echter nog tot de komst van de kunstmest eind negentiende eeuw en de daaropvolgende heideontginningen begin twintigste eeuw, voordat alle gemeenschappelijke gronden daadwerkelijk in aparte private kavels werden verdeeld.

De buurschappen bleven na de verdelingen bestaan als beheerders van de overgebleven gronden en van de vele boerwegen, de landwegen die gezamenlijk door de boeren werden gebruikt. Begin 20^e eeuw werden ook deze taken op veel plaatsen door de gemeenten overgenomen. In veel dorpen raakte de buurschap, tegenwoordig boermarke genoemd, daardoor overbodig en werd ze vaak afgeschaft.

Waar dat niet gebeurde, zoals in Gasteren, bezitten boermarken nog slechts de resten van gemeenschappelijke gronden, zoals brinken en enkele verharde en onverharde wegen. Ook behielden ze het recht om het jachtveld in de marke te verhuren, wat tegenwoordig hun belangrijkste bron van inkomsten vormt. Duidelijk is dat de rol van de boermarke aanzienlijk veranderd is. Van autonoom zelfbestuur in de middeleeuwen naar een lokale organisatie met nog maar een beperkte betekenis voor de agrarische sector, en die zich allengs meer richt op natuurbescherming en het sociaal culturele leven van de dorpsgemeenschap.

Interview

Tot zover het algemene historische verhaal over de boermarken. Wat is de situatie in Gasteren vandaag de dag? In het interview met de volmachten Harm Reinders en Harm van Rhee kwam daarover onder meer het volgende aan de orde.

Naast Harm en Harm is er nog een volmacht, Theo Hollander. Een volmacht moet in de marke tenminste een minimale oppervlakte aan grond bezitten en bewerken. Zij worden niet meer zoals vroeger gekozen. Er zijn bijna geen markegenoten meer die voldoen aan de vereisten om volmacht te kunnen worden, en ook onvoldoende markegenoten die als kiezers zouden kunnen optreden.

In deze situatie is het ook niet meer doenlijk om jaarvergaderingen te houden. Er wordt ad hoc vergaderd als daar aanleiding toe is. De besluitvorming wordt ook niet meer opgenomen in het 'boerboek' zoals vroeger maar vastgelegd op moderne wijze in tekstverwerking- en boekhoudprogramma's. Bijzonder is wel dat al generaties lang vergaderd wordt in de boerderij van de familie Reinders aan de Brink 7. Ook Harms Reinders opa en vader waren volmachten.

De oude boerderij van de familie Reinders

en dezelfde boerderij heden ten dage

Wat ook hetzelfde gebleven is zijn de markegrenzen. Er zijn zelfs nog enkele kunstmatige grensmarkeringen bewaard gebleven: drie markestenen en twee bomen.

Maar het oppervlak van het boermarkebezit in de marke is aanzienlijk teruggelopen. Het bestaat nu nog uit enkele brinken, het sportveld bij het dorps huis en twee kavels, één op de es en één in de buurt van het 'meestersbosje'. Zie de roze gebiedjes op de kaart.

Andere bezittingen zijn nog de open landbouwschuur bij het dorps huis, met de daar ondergebrachte landbouwmachines. De machines worden verhuurd aan markegenoten van zowel de boermarke van Anloo als die van Gasteren. Dat is eigenlijk het enige wat is overgebleven van de rol van de boermarke in de agrarische sector. Onderhoud aan (boer)wegen en afwateringen is allang bij andere instanties ondergebracht.

Waar de boermarke nog wel een rol in speelt is wildbeheer. De boermarke verpacht de jachtrechten op het jachtveld dat bestaat uit die gronden in de marke waarvan de eigenaren toestemming geven dat daarop gejaagd mag worden. In totaal gaat het om zo'n 720 ha waarvan de bezittingen van Staatsbosbeheer en Het Drentse Landschap het grootste deel uitmaken. Er zijn nog twee jagers die al sinds jaren de jachtrechten pachten. Maar in vergelijking met vroeger, toen soms op één dag wel 1600 konijnen werden geschoten, stelt de jacht niet veel meer voor. Daarbij is die tegenwoordig ook aan strenge overheidsregels gebonden. Niettemin blijft de pacht voor de boermarke een belangrijke inkomstenbron.

Hoewel de maatschappelijke betekenis van de boermarke in de loop der tijd aanmerkelijk is beperkt, speelt ze nog steeds een rol in het dorpsleven van Gasteren. Beide Harmen willen dat graag ook zo houden.

Tekst: Herman Roepman
Werkgroep Historisch Gasteren
Oktober 2024
